

130 ГОДИНИ ОТ НАПИСВАНЕТО НА ПЪРВОТО РЪКОВОДСТВО ПО МЕТОДИКА НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Петър Михайлов

Институт за литература – Българска академия на науките

Резюме. Повод за написването е 130-ата годишнина от появата на тази първа методика, изучаваща родния ни език. Оказва се, че идеите и наблюденията, споделени от Вела Благоева, са работещи и важни за нашата епоха – термини като четивна грамотност, функционална грамотност са особено актуални. Обвързаността между конкретно литературно художествено произведение и неговия езиков анализ е стремеж на цялостното обучение по БЕЛ. Идеята за системност в образователния процес е изискване, което е основно в нашата методическа работа днес. Цел на труда на В. Благоева е продуцирането, съставянето на цялостен ученически писмен текст. Практическата насока в предложеното от авторката ръководство е основен устрем и на нашата педагогическа работа днес. Интерес представлява връзката между картина и езиков усет, интерпретация, говорни умения.

Ключови думи: методика; български език; четивна функционална грамотност; система; създаване на писмен текст

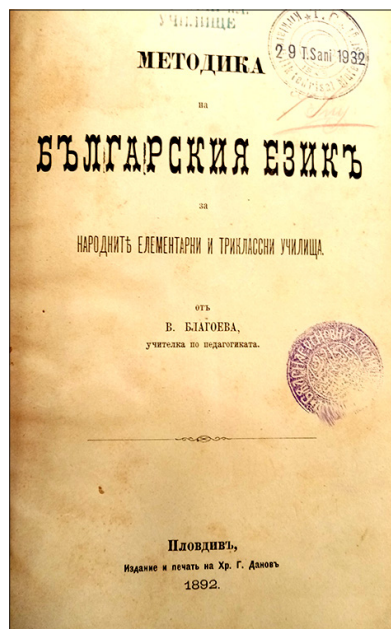
През 1892 година в Пловдив издателството „Хр. Г. Данов“ реализира в рамките на 40 страници „Методика на българския език за народните елементарни и трикласни училища“. Автор е Вела Благоева (1858 – 1921), която само няколко години подир издаването на научното си ръководство ще създаде първите повест и роман, писани от жена в нашата литературна история – това са повестта „Царица Теодора“ (1894) и романът „Процес“ (1898). Не е често срещана симбиозата между учен и белетрист. В наши дни щастлив пример в тая посока е вече прехвърлилата 90-те проф. Надежда Драгова. Ала нека се върнем към онова първо ръководство, за което е и намерението ни да припомним.

За своите 34 години педагогически опит Виктория Атанасова Живкова – или както е по-известна Вела Благоева – изпълва около 20 от тях с практическа работа като учител. Самата тя е възпитаница на Анастасия Тошева (1837 – 1919), която създава едно от първите девически училища у нас. Методиката на В. Благоева има Предговор (Предварителни думи) и пет части. През послед-

ния половин век не е представяна детайлно в познатата ни научна литература. Стойко Кабасанов (Kabasanov 1962) мимоходом я споменава, а половин век по-късно Белчо Кръстев и Стефка Стефанова (Krastev, Stefanova 2000) пишат малко по-пространно за този труд. Така че ето друг повод, за да насочим по-детайлен поглед към този пионерски труд. Това са поред всичките части на ръководството: I. Метод за преподаване на матерния език; II. Предметно обучение; III. Звучний метод; IV. Обяснително четение; V. Писмени упражнения и граматика, като към заключителната част е всъщност „План на писмено упражнение“. Всеки дял е разделен на поддялове, които са изписани с курсив след главната тематична част.

„Предварителни думи“ обхваща от трета до девета страница (включително). Още в самото начало авторката двукратно настоява на краткостта: „Достойнството на един учебник е *краткостта* и яснотата в изложението на учебния материал, но ако учебникът при това е и пълен, тогава няма от него по-добър. Но ние пишем *кратък* учебник по методиката“⁽¹⁾ (подч. мои – ПМ). Действително, силно впечатление прави тази сгъстеност, концентрираност на труда. Малко по-нататък разбираме, че методичката е имала намерението да работи и в бъдеще върху това свое научно съчинение: „Ние ще бъдем много благодарни на ония, които ни покажат грешките, за да поправим и допълним учебника си в следующите издания“. По всичко личи, че авторката е готова не само да понесе, ала и да приеме „градивна критика“ – както е модерно днес да се изразяваме. Т.е. още в самото начало Вела Благоева засвидетелства напредничава мислене и поведение – тя знае, че книгата ѝ не е свършена и се нуждае от допълване, обработване в бъдеще.

Следващ белег на модерното разбиране за/към педагогиката и методиката авторката посочва почти веднага – учениците не бива да заучават механично правилата на един учебник, за да не се случва порочното наизустяване: „възпитаниците са длъжни да проверят всяко едно от тях с разума си, и ако не могат да разберат неговото значение, то учителят им го разтълкува надълго и на широко“. Пътят на евристичното учене е изведен като основен и работещ – от познатото да се отива към непознатото, от старото – към новото, от разбираемостта – към абстрактното.

Друга съществена отлика в труда на В. Благоева е съвременното и днес настояване, че са важни практическите знания на учениците, т.е. приложимите в живота. И много интересно тя успява да изведе връзката между усвоените знания в училище и приложимото им в реалното битие. Стремез, който през последните 5 – 6 години се опитваме да внедрим в нашата образователна система чрез новите учебни програми, които са заимствали принципи на PISA, свързани с така наречената четивна грамотност²⁾ и учене през целия живот. Оказва се, че Вела Благоева е съумяла да прогледне доста напред в бъдещето и да се впише в нашата съвременност. Дали не е време този неин стойностен труд поне дигитално да бъде качен в платформа, където да се използва от днешните преподаватели и студенти? Мисля си, че определено има какво да научим от нея.

Поредна модерна идея прозира в настояването майчиният език, изучаван по естествен път чрез слуховите и зрителните впечатления, да иде от живата реч. Вела Благоева подчертава, че е нужна комплексност на възприятията: слух + зрение в едно – говорене-писане. Споделя, че подобен опит е приложен в Германия през XVI век. След това маркира близостта на българския език с руския и препоръчва придържането към постановките на Бунаков и Ушинский. Ще последват и други авторитетни имена – Пулсон, Фогел, Бем. Интересното е, че В. Благоева не противопоставя един на друг методите, а съумява да ги съчетае. Успява да обедини убедително различни концепции и по този начин реално изгражда нова, своя, вероятно по-работеща и по-сполучлива от наличните дотогава.

Следващ акцент в нейния труд е препоръката всичко да се съобразява с детската психика. Особено важна е мярата – учителят да не затрупа с много и неясни знания ученика, да е дозирана, премерена информацията, да е съобразена с учениковата възраст и потребности. Интересен модел предлага за разпределяне на материала: в първоначалните класове учениците да тръгват от приказките, басните, детските песни – като подчертава живия интерес на малчуганите към животинския свят. По този начин се развива въображението им, мисленето им. Тук бих добавил, че В. Благоева сама е авторка на приказки и в една от тях особено колоритно е присъствието на мечката³⁾. Т.е. това, което теоретично наблюдава и споделя, практически сама прилага само няколко години по-късно. Силно е настояването малките ученици да учат наизуст определени подходящи стихотворения за тях с оглед обогатяване на говора им, а и за развиване на паметта им⁴⁾. Обаче преди това да са осмислили, осъзнали текста като такъв – отново с оглед да се избегне механичното („папагалско-то“) повторение.

Изпреварващо времето си и в съзвучие с нашето настояще е предложението й: „Паралелно с развитието на техния умствен кръгозор върви и прочитането на статийки, които отговарят на техните познания по естествена история,

география и т.н.“. Споделеното от В. Благоева напомня на това, което наричаме проектно базирано обучение⁵⁾. Още повече – разрешава се проблемът с функционалната грамотност, с четивните не-умения. Същевременно авторката настоява и за съгласуване на Програмите по различните предмети – примерно, за да се изгради връзка между история и БЕ, е нужно да се разглежда един и същ материал – митология, антична история, свързана с образите на Тезей, Херакъл, Язон. Така се развива въображението на децата – описвайки историите, дрехите, мечовете, жилищата на съответните персонажи. Развива се тяхната наблюдателност, приучават се да се вглеждат в детайлите, да съзрат общото, но и същевременно да се вгледат в различията, за да могат да направят осмислено сравнение на явления, факти, предмети. От друга страна, в своето ръководство авторката постига и друг успех: обвързване между хуманитарното знание и точните науки – така желано и търсено в нашата съвременна епоха.

Разбира се, не без значение при изучаването на родния език е и възпитанието в патриотично чувство. Ала тук е мястото да изтъкнем, че В. Благоева изисква ученето на детето да минава през цялостната емоционалност, което то има, за да разбере, осмисли, за да е трайно ученето като процес, като акт(ивност). Тук бихме могли да прозрем други съвременни тенденции, настояващи за забавление, т.нар. игров модел – чиято цел е именно постигането на емоционалност в учебния процес. Затова още в уводните думи авторката изтъква водещата роля на науката за душата – психологията, и обвързването на явленията с науката за живота на човека (с физиологията). Ставаме свидетели на момент, в който жена разчита аналитично класическо стихотворение, каквото е известното Вазово „Батак“. В. Благоева предлага тази творба на Патриарха на нашата литература да се изучава в малко по-горните класове, т.е. да не е в първи клас – там да се представят стихотворения, които да развиват паметта и да обогатяват говора. Малко по-късно, за да се почувства от децата ученето (процесът), да се предлагат епически, исторически произведения. Ето ги конкретните препоръки на анализиращата: „Когато се чете „Батак“, да не се възпламени омраза към враговете, а милосърдие към сирачето“. Хуманната възпитателна линия е прокарана именно със събуждане у ученика на състрадание спрямо нещастното дете. „Не да колим турците, защото те са кляли нашите братя, съставлява главна мисъл на стихотворението, а отвращение към насилието на враговете“ – това трябва да бъде внушено на четящото-учещото се дете. В някаква степен бихме могли да провидим и така познатото днес отношение към Другия, Различния, познато ни от книгите на Цветан Тодоров, да речем. Този Вазов текст В. Благоева обвързва с друг – „На прощаване“ от Хр. Ботев, изучаван в по-горен клас. Така се оформя представата за свързаност на знанието, за системност и систематичност. Разбира се, докато заучават наизуст творбата, учениците се съобразяват с интонаци-

ята, стремят се правилно да поставят ударенията (учленяват думите), също така „да не пеят, като декламират“ (Blagoeva 1892), защото право-говор (пък и право-пис) се постига чрез упражнения. Системността се изразява в тази свързаност между етапите (класовете), която вече изтъкнахме. Двете поетически творби се допълват, кореспондират една с друга, изграждат контекст, сюжет, дообясняват се една друга. Тук вече прозираме съвременно гледище спрямо литературоведските теоретически постановки. Но в крайна сметка – целта на предмета ни БЕЛ е именно да осъществим връзките между език и художествен текст (поне на училищно ниво).

Свързаността между етапите, системността постигат и естетическото възприятие на/за учениците. Вела Благоева дори говори за „концентрация на материала, на самия обучителен процес“. Констатира: „няма ли четивни умения, най-сетне изобщо не може да се очаква никакъв успех и в другите учебни предмети“ – само ще припомним, че мнението е изказано преди 130 години, много преди умозаклученията на ОИСП (PISA). Още по-интригуващо продължава разсъжденията си в същата посока: „учениците така да учат, че да могат да се научат да прочитат и сами, след като излязат от училище“. А не разгадаваме ли в тия фрази кодирано: учене през целия живот?

Като продължава тезата си срещу заучаване на механичен принцип, В. Благоева предлага граматиката да се изучава по евристичния метод. Т.е. знанието да бъде откритие, откровение за ученика. Той да бъде само напътстван от своя учител (поредна съвременна педагогическа тенденция!).

В първата част на своето изложение В. Благоева представя двойката цел на обучението: формална – развитие на способността за овладяване на известен материал (предмет, дисциплина) и материална – практически приложима в живота. Изучаването на РЕ е важно и в двете отношения. Като специфично за първата цел се изтъква, че „при граматическото обучение се развива съображението на ученика, неговата способност да извлича правилни умозаклучения“ (т.е. логическа мисъл). За материалната цел на обучителния процес В. Благоева предрича констатациите на PISA: „с матерния език се добиват всякакви знания“. А ето последващите становища: при четене в училище и вън от него се добиват различни по-знания за света; уроците по матерен език служат за правилното развитие на децата“. Дадено е и обяснението, че четенето на образцовите писатели е хуманитарно-възпитателен процес (става въпрос за класиците – от тях са споменати Шекспир, Омир, Вазов, Ботев, Петко и Пенчо Славейкови, народни песни). Утвърдените специалисти по МОБЕ проф. Мирослав Янакиев и проф. Кирил Димчев употребяват в своите трудове⁶⁾ понятието „майчин език“. Сега реално сме свидетели и кой пръв го очертава. Бих изтъкнал отново оная прозорливост на В. Благоева, която споменах наскоро. Още по-интригуващото е и въвеждането на понятието „бащин език“ (споменато е само веднъж), защото събирането на двете основни родителски

фигури предразполага към предложението на проф. М. Янакиев за „домашен език“. Именно по посока на тези находки, които прави В. Благоева, бихме могли да определим цялостно труда ѝ като сполучлив.

Във втората и третата част на своята научна работа В. Благоева, като изхожда от фотографската памет у децата: „те фотографират предмета, без да забележат особеностите, които го различават от останалите предмети“, достига до следваща съвременна тенденция в нашата съвременност. Разбира се, обръща внимание, че децата са склонни да правят сравнения дори само по един общ белег и като пример в тази посока изтъква факта, че понеже буболечката е черна, съпоставяна с черния бивол, то те са способни да направят извода, че насекомото е млекопитаещо. За да се избегне тази абсурдност, е необходимо учениците да се приучават към вглеждане в детайлите, сравнявайки предмети, да се изтъкват и различията помежду им. Ала по-конкретното, на което В. Благоева се спира, е ролята на буквара и картинките в него. Изображението пряко импонира на детското съзнание и въображение. Гледайки картинката на определен предмет, детето запомня назоваването на този обект. Постепенно то може да бъде карано да съставя фрази, изречения, свързани с него. Още по-напред отива интуитивната методичка, като предлага децата да прерисуват в „плаките си“ картинките от Буквара. Днес учениците ползват таблети, интерактивни дъски, които имат точно тази функция. Ние едва днес прилагаме способ, предложен преди повече от век. А ако се вгледаме още по-внимателно във връзката картинка-текст-четене, трябва да изтъкнем огромната роля в тая посока, която изиграват комиксите. Този съвременен тип книги са предлагани както за деца, така и за възрастни. Нека споменем, че през 2019 година на книжния пазар у нас се появи и адаптираното издание на „Под игото“ – дело на френския художник Жак Наре⁷⁾. Очаквам съвсем скоро официално това издание да бъде признато от МОН като помощно средство, тип помагало, с което да се насърчава четенето у по-малките ученици. Ето и конкретните тезиси на методистката: „Картинките до толкова облекчават обучението в четене, щото някои педагози са се опитали да направят от тях самоучители за възрастни. Самоучителят е направен така: под изображението на предмета, написано е названието му“ (Blagoeva 1892, 22). Бихме допълнили, че освен споменатите вече рисуванни книжки на подобен принцип са изградени и добре познатите вече и у нас Картинни речници – доста помагала има за усвояването на английски език⁸⁾.

Следващ важен момент в ръководството, което предлага В. Благоева, е стремежът учениците да не сричат, а да четат „цели слогове“, т.е. тя очертава проблема с гладкото четене още преди повече от век. Същевременно настоява, че обучението трябва да е синхронно и комплексно: заедно да протичат четенето и писането. Изтъквайки трудността в овладяването на писмените навици: ръката да държи писалка, да се гради и развива фината моторика, да се

постигнат краснопис и правопис, обяснявайки, че тези умения са базисен цивилизационен модел, до който човекът е достигнал подир хилядолетия. Особено търпение се изисква от началния учител, който формира тези умения. И тук В. Благоева подчертава, че не бива да се препуска по материала, не бива „през куп за грош“ да се преподава. Мнението ѝ, че по Буквара на Благоев⁹⁾ се работи точно около година, а не по-малко време, е категорично.

Четвъртата част е посветена на обяснителното четене, което днес наричаме четене с разбиране, т.е. и то е откритие на В. Благоева. Ролята на този тип работа е ученикът да осмисли, да вникне в текста, който чете. Учителят разяснява думи, термини, смислови особености (многозначност на думата; двусмисленост; ироничност – ако е налична). Целта е, когато учениците изпълняват писмено упражнение към прочетеното, да демонстрират логическо изложение на мислите, умение в правопис и граматика. В този аспект четвъртата и петата част от труда са свързани – целта е да се построи от ученика самостоятелен свързан текст – отново актуален проблем и част от образователния процес по БЕ днес. В. Благоева изтъква няколко водещи правила за обяснителното четене: „а. придържане към съдържанието на статията за прочит, а не разсейване; б. съобразяване с възрастта на децата; в. наличие на нравоучителни статии, подпомагайки цялостния възпитателен процес; г. народни поговорки – фразеологизми“. Виждаме, че изискванията са в сила и днес. Важното е да изтъкнем, че са предложени още преди повече от век.

По-нататък в методическите си постановки В. Благоева държи учениците да се стремят към „пълнен отговор“, т.е. към цялостно изказване, цялостно изложение. Не само да се предава ясен смисъл, ала и да се търсят подходящи синоними, точен изговор (апропо днес в X клас имаме задачата: публично говорене по проблем – част от вече споменатите изисквания са базисни за такъв тип речев акт). Акцентът в този отговор е ученикът да се придържа към композицията, която има и съответната статия, която представя: въстъпление, изложение, заключение. Точно същите компоненти днес изискваме в писмените текстове, които се стремим нашите ученици да пишат.

Петата част разгръща именно този компонент: по съответен план да се изгради писмен ученически текст. Това е и целта на цялата методика, която В. Благоева сюжетира. Т.е. цялата работа има своя крайна цел: създаването на свързано написани изречения, базирани като отговор на конкретен изучаван художествен текст. В края на Ръководството са представени няколко художествени творби: баснята „Орел, Рак и Щука“ (Лафонтен), стихотворението „Нощ“ на П. Р. Славейков и откъс от разказа „Лебед“ на С. Аксаков. Дадени са подробни планове – тематични въпроси към конкретния художествен текст, отделни изводи и умозаклучения. Отговаряйки на поставените проблеми, учениците ще съумеят да изградят своя писмен отговор. Именно в тези пис-

мени работи възпитаниците на учителя по БЕ демонстрират всички ония умения, които теоретично сме изучили с тях: структурираност на текста (увод, изложение, заключение); пунктуационни правила, правопис, граматика, стилистично оформяне (подходящи думи, търсене на съответни синоними). Т.е. актуалният проблем, с който се сблъскваме: учениците се затрудняват със създаването на свои текстове, е разработен още в първата методика в нашата научна литература. Като заключение на беглия анализ, който се постарахме да представим дотук, нека си пожелаем, че Вела Благоева и нейният пионерски труд ще заемат най-сетне подобаващото се място, което заслужават.

БЕЛЕЖКИ

1. Благоева, Вела (1892) Методика на българския език за народните елементарни и трикласни училища, Пловдив: Издателство „Хр. Г. Данов“ (стр. 3.).
2. От 2006 насам е известна работата на ОИСР (PISA) и в България. Тревожни са данните, които изследванията показват до момента: на едно от последните места сме по показателите за функционална грамотност (осъзнаване на прочетеното). Националният координатор на PISA за България д-р Светла Петрова (БАН) дава гласност на притеснителните факти: <https://ire-bg.org/как-се-променя-четенето-в-дигиталния-с/>; <https://ire-bg.org/могат-ли-българските-деветокласници/>. Още по темата: <https://duma.bg/balgarchetata-sa-pod-srednoto-nivo-v-umeniyata-da-rabotyat-v-ekip-n156270> ; <https://offnews.bg/obshtestvo/pisa-2015-balgarskite-uchenitci-iskat-no-mnogo-malko-ot-tiah-mogat-d-669722.html>; <https://duma.bg/balgarchetata-nisko-nivo-bez-analitichni-umeniya-n67790?h=pdfarchive&pdfarchiveId=2861>; https://www.ngobg.info/uf/documents/49/1289analiz_ckokuo_fzvc.pdf.
3. Благоева, Вела (1902) „Подарък за децата“, Тулча, печатница „Савва Дончев“ (30. стр.). Тук виждам най-дългата творба в сборничето „Цорко“, чийто сюжет е свързан с даването на свобода на играещата мечка, връзвана със синджир от стария циганин мечкар.
4. В тази посока много интересно е предложението ѝ, споделено в четвъртата част на нейното Ръководство, учениците да произнасят хорово (заедно) наученото стихотворение. Трябва да изтъкнем особената актуалност на този метод и днес. Припомням, че преди две години по инициатива на РУО и ст. експерт по БЕЛ господин Станислав Георгиев на 02. 06. 2019 г. се състоя такъв тип „ритуално четене“ на стихотворения от Хр. Ботев и Ив. Вазов, като финалът беше именно хорово декламирање на „Хаджи Димитър“ от Хр. Ботев.
5. Повече виж в: списание „Български език и литература“, кн. 60, 2018 г: Алексиев, Петър „Проектноориентираното обучение в часа по литература“ https://azbuki.bg/wp-content/uploads/2018/01/azbuki.bg_dmdocuments_Bel_01_18_PetarAleksiev.pdf. Също така и на: <http://www.rio-ruse.org/?p=4590>.

Изключителна находка на В. Благоева е, че предлага учениците да прерисуват картинките от букварите си, за да се развива и поддържа техният творчески импулс. Тя предлага изображенията да се правят „в плаките им“ – по тогавашен технически способ, днес имаме широки възможности, подпомагани от всякакви дигитални устройства: интерактивна дъска, таблети, проектори. (Апропо поразителна е приликата между някогашната плочка, плака и днешния таблет, използван за/с учебна цел).

6. Повече виж в: сп. „Български език и литература“ кн. 4 – 5, София: 2002 г. – Димчев, Кирил „Към въпроса за типологията на обучението по български език“ и електронната публикация: <https://liternet.bg/publish/kdimchev/tipologija.htm>
7. „Иван Вазов „Под игото – комикс“, адаптация и рисунки Жак Напе, Русе: Примакс, 2019 г. Комикс-книгите са известни по-рано у нас с многократните издания на Вилхелм Буш „Макс и Мориц“, а отпреди десетина години са налични на наш език и: „Спайдърмен“ от Стив Дитко; Стан Лий и Джак Кърби „Железният човек“, „Х-мен“, „Хълк“.
8. Илюстриран речник английски – български. 15 000 думи. 3000 илюстрации, издателство PONS, GmbH, Stuttgart 2014; Клет България ООД, София: 2015 г.
9. Става дума за Димитър Николов Благоев (1840 – 1875) и за неговия Буквар от 1874, който до 1892 има над 20 издания. Повече виж на: <https://sesdiva.eu/virtualni-stai/vazrazhdane-slaviani/item/136-dimitar-nikolov-blagoev-bg>.

ЛИТЕРАТУРА

- БЛАГОЕВА, В., 1892. *Методика на българския език за народните елементарни и трикласни училища*. Пловдив: Хр. Г. Данов.
- КАБАСАНОВ, СТ., 1962. *Методика на българския език за средното общообразователно трудово-политехническо училище*. Второ преработено и допълнено издание. София: Наука и изкуство.
- КРЪСТЕВ, Б., СТЕФАНОВА, СТ., 2000. *Методика на обучението по български език в прогимназиалните и гимназиалните класове на СОУ*. Велико Търново: Св. Патриарх Евтимий Търновски.

REFERENCES

- BLAGOEVA, V., 1892. *Metodika na bulgarskiq ezik za narodnite elementarni I triklasni uchilishta*. Plovdiv: Hr. G. Danov.
- KABSANOV, St., 1962. *Metodika na bulgarskiq ezik za srednoto obshtoobrazovatelno trudovo-politehnicheskoto uchilishte*. Sofia: Nauka I izkustvo.
- KRASTEV, B., STEFANOVA, St., 2000. *Metodika na obuchenieto po bulgarski ezik v progimnazialnite I gimnazialnite klasove na SOU*. Veliko Tarnovo: Sv. Patriarh Evtimii Tarnovski.

130 YEARS SINCE THE WRITING OF THE FIRST GUIDE TO THE METHODOLOGY OF THE BULGARIAN LANGUAGE

Abstract. The reason for writing this article is the 130th anniversary of the appearance of this first methodology, studying our native language. It turns out that the ideas and observations shared by Vela Blagoeva are working and important for our era – terminology such as: reading literacy, functional literacy, are particularly relevant. The connection between a specific literary work of art and its linguistic analysis is an aspiration of the overall teaching of Bulgarian language and literature. The idea of systematization in the educational process is a requirement that is fundamental in our methodological work today. V. Blagoeva's work is the production, the compilation of a complete student written text. The practical direction in the guide proposed by the author is the main aspiration of our pedagogical work today. Of interest is the connection between picture and language sense, interpretation, speaking skills.

Keywords: methodology; Bulgarian language; reading skills; reading literacy; functional literacy; language analysis; system; creation of written text; picture and word; speaking skills

✉ **Petar Mihaylov, PhD student**

Institute for Literature
Bulgarian Academy of Sciences
Sofia, Bulgaria
E-mail: pmihailov@abv.bg